

Understödsbyrån för tuberkulösa i Uppsala – ett 100-årsminne

Med industrialismens genombrott i England i slutet av 1700-talet ökade antalet sjuka med lungdot i oroväckande grad. Mot slutet av 1800-talet nåddes ett maximum i Europa, där dödligheten i »consumption«, »phthisie pulmonaire«, »Schwindsucht« eller norska »tæringen« kunde uppgå till två till tre, i vissa storstäder ända upp till åtta dödsfall på 1 000 invånare. Av den totala dödligheten utgjorde tuberkulosen ca 25 procent, högre för barn och äldre. Den form av behandling som gick under namnet sanatorievård, skapad av Georg Bodington i England 1840 och Hermann Brehmer 1858 i Tyskland, var otillräcklig och förbehållen endast ett fåtal personer. Robert Kochs upptäckt av *Mycobacterium tuberculosis* 1882 innebar dock en vändpunkt, och nya tankar tog plats i den omfattande kampen mot tuberkulos.

I Sverige, där över 10 000 människor insjuknade i tuberkulos varje år, förekom vård av tuberkulösa redan före sekelskiftet 1900 i mindre omfattning på privata sanatorier i Göteborg och i Mörsil i Jämtland och även på andra orter. Med anledning av att Oscar II regerat i 25 år överlämnades till monarken 2 200 000 kronor insamlade för kampen mot tuberkulos. Detta utgjorde grunden för Konung Oscar II:s Jubileumsfond, bildad 1897 för uppbyggnad av de fyra jubileumssanatorierna Hålahult, Österåsen, Hessleby och Spenshult [1].

Initiativ och kompetens samlades hos Svenska nationalföreningen mot tuberkulos i Stockholm. Denna sammanslutning instiftades 1904 i Stockholm med

uppgift att »verka för bekämpandet av tuberkulosen som folksjukdom«. Medlemsavgifter, gåvor, testamenten samt försäljning av välgörenhetsmärken och inkomster från lyxtelegram bekostade en övervägande del av verksamheten. Genom underavdelningar som kommittéer och länsföreningar samt utgivning av publikationer förverkligades detta syfte med hjälp av understöd till upplysning, kurser, broschyrer, utredningar och forskning angående tuberkulosen.

Ett nytt uppslag i kampen mot tuberkulos efter sanatorievården var dispensärsystemet som inrättades först i Edinburgh 1887 av Robert Smith följt av Albert Calmette 1891 i Lille i Frankrike. Resultatet var lovande, och systemet fick snart stor utbredning i hela Europa. Grundtanken i detta system var att uppsöka den sjuka i hemmet och efter kännedom om dennes familj och arbete ingripa med medicinska och sociala åtgärder mot tuberkulosen.

För den drabbade innebar detta att få upplysning om sjukdomen och smittsamheten, hemsjukvård beträffande personlig hygien, bostad och arbetsplats samt ekonomiskt bidrag för kläder, tvätt, mat och vedbrand. En noggrann övervakning, med registrering, rapportering och uppföljning med medicinska och sociala kontroller, var nödvändig. För samhället innebar det främst uppspårande av sekundärfall, smittkällor och riskgrupper genom tuberkulinprovning, skärmbildsundersökning eller lungröntgen samt preventiva åtgärder i form av vaccinationer och kemoprofylax [2].

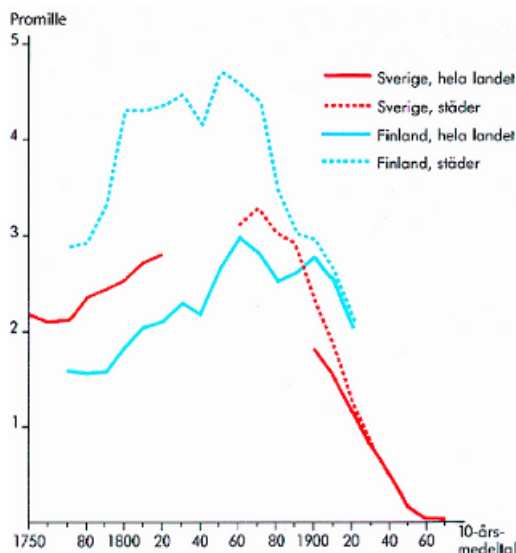
Redan från början fick dispensärtanken fäste i

UNDERSTÖDSBYRÅN

för tuberkulösa i Uppsala. Det var den första tuberkulosdispensären i Sverige. Den öppnades 1905 och inrymdes i det s k Societetshuset inom Slottskällans område nedanför Uppsala slott.

Foto: Per Kjellén, 1940

DÖDLIGHETEN
i lungsjukt/tuberkulos per 1 000 av folkmängden i Sverige och Finland åren 1750–1980. Efter B i Puranen 1984.

Länskommittén i Uppsala. Med förslag till åtgärder att förhindra sjukdomens spridning ansökte man den 25 oktober 1904 om bidrag från Svenska nationalföreningen mot tuberkulos. I sin ansökan hemställde kommitterade vördsamt att styrelsen måtte bevilja Länskommittén i Uppsala ett försöksanslag till igångsättande av en understödsbyrå för tuberkulösa med ett belopp ej understigande 2 000 kronor.

Nationalföreningen biföll omgående denna bidragsansökan den 10 november 1904, men med villkor att ett minst lika stort belopp skulle tillskjutas från orten. Man föredrog beteckningen understödsbyrå eftersom ordet dispensär skulle förefalla alltför främmande för det svenska språket.

Efter ett inledande organisationsarbete och en kort instruktionskurs för dem som önskade delta startade den nya verksamheten i lokaler som erbjöds av Uppsala universitet. De första understödstagarna togs emot den 17 februari 1905 i det s k Societetshuset inom Slottskällans område vid infarten till Akademiska sjukhuset. Under en första försöksperiod februari–april 1905 fördelades understödet på 17 personer, åtta män och nio kvinnor, i åldrarna 10–60 år. Den tbc-sjuka eller anhöriga fick vid ankomsten instruktioner om hur smittan kunde förhindras att sprida sig till omgivningen och undervisades om sjukdomens natur och förlopp. Man upplyste om möjligheten att ansöka om hyresbidrag eller att utackordera friska barn. Understödsbyrån erbjöd dessutom följande förmåner: Varje understödstagare erhöll vid ankomsten en tvättpåse för sin personliga tvätt. Denna skulle inlämnas till stadens desinfektionsanstalt för desinfektion, kostnadsfritt genom Hälsovårdsnämndens tillmötesgående. Man delade vidare ut spottflaskor och febertermometrar samt tryckta förhållningsorder.

De sammanlagda utgifterna var 216,91 kronor, vilket per vecka utgjorde 27 kronor. För ett halvt års understöd beräknades omkring 50 kronor per individ. Allt arbete i »Byråns« tjänst utfördes under denna korta försöksperiod utan kostnad av frivilliga krafter. Likaså mottog Byrån gåvor gratis eller till nedsatt pris av apotek, industrier, tryckerier och slakterier [3].

I sin verksamhetsberättelse från 1905 konstaterade Ulrich Quensel, professor i patologi och allmänmedicin vid Uppsala universitet, att dispensärens verksamhet varit till nytta. »Säkerligen skall den än mera i framti-

den visa sig vara ett gott medel i kampen mot tuberkulosen«. Visserligen hade utgifterna varit låga men väntades stiga om verksamheten utvidgades. Styrelsen för Länskommittén i Uppsala hade också tänkt sig att Byrån kunde hyra en mindre lägenhet för vård av två till tre sjuka under kortare tid. Det vore också önskvärt att kunna utackordera friska barn från hem med lungsiktiga föräldrar. Planer existerade även på att anordna ett sommarsanatorium för de sjuka (»när den projekterade elektriska spårvägen nästa år blivit färdig«) [3].

Dispensär- och epidemisjuksköterskor utgjorde tillsammans med barnmorskor och föreningen Mjölkdroppen grunden för dagens öppna hälso- och sjukvård. Motståndskraften skulle stärkas och smittspridningen bekämpas. Genom brännveden ökades ventilationen i husen, och friska och sjuka behövde inte dela säng för att slippa frysa. Den norrländska inbyggda lucksängen försvann successivt under 1900-talets första decennier [4]. Dispensärverksamheten skulle dock aldrig kunna ersätta sanatorierna, som erbjöd kurativvård för ett fåtal medan dispensärernas mål var preventiva åtgärder för flertalet.

Uppsalavisionerna för kampen mot tuberkulos fick omgående starkt genomslag inom länet [5]. Redan påföljande år invigdes högtidligt sommarsanatoriet i Kronparken utanför staden med bidrag från Länskommittén. 1906 öppnade också Wattholma sanatorium med 14 vårdplatser i samarbete mellan Länskommittén, Landstinget, Nationalföreningen och Staten. Efter den nya tuberkulosförordningen 1938 genomgick organisationen stora förändringar och Understödsbyrån fick en fast anslutning till Akademiska sjukhusets nybyggda lungklinik och benämndes Centraldispensär. I denna moderniserade form fortlevde dispensärverksamheten ytterligare några decennier fram till 1970-talet.

I likhet med landets övriga tuberkulosdispensärer uppgick den då successivt i de befintliga lungklinikernas öppenvård för alla lungsjukdomar inklusive tuberkulos.

Lars-Gösta Wiman,

docent i lungmedicin, Uppsala
lars-gosta.wiman@mailbox.tele2.se

Rigmor Beskow,

överläkare, Uppsala;
båda arkivarier i Svensk lungmedicinsk förening, Uppsala

SPOTTKOPP
i tenn och två spottflaskor av silver (till vänster) respektive glas för diskret bruk. En motsvarighet till den senare förekommer i Thomas Manns roman *Bergtagen* (Zauberberg) under benämningen *Der blaue Heinrich*. Ur *Elisabet Dillners samlingar i Medicinshistoriska museet i Uppsala*.

Foto: Akademiska sjukhuset Uppsala.

REFERENSER

1. Andér L, Puranen BI. Konung Oscar II:s jubileumsfond och tuberkuloskampen. Nordisk Medicinhistorisk Årsbok 1994, supplementum XIV.
2. Dahlström G. Förebyggande åtgärder och förutsättningar för tuberkulosens utrotande. Meddelande från Svenska Nationalföreningen mot hjärt- och lungsjukdomar. Stockholm: 1966. Nr 12. p. 19–24.
3. Quensel U. Öfversigt af Understödsbyråns för tuberkulösa verksamhet februari–april 1905. Uppsala: den 25 april, 1905. Skrivelse i Svensk Lungmedicinsk förenings arkiv i Uppsala. p. 1–4.
4. Puranen BI. Tuberkulos. En sjukdoms förekomst och dess orsaker. Sverige 1750–1980 [dissertation]. Umeå: Umeå universitet. Umeå studies in economic History 7; 1984.
5. Quensel U. Om hälso- och sjukvårdens utveckling i Uppsala län. Meddelanden från Svenska Landstingsförbundets byrå. Uppsala: 1931. Nr: 4. p. 37–41, september 1931.
6. Jonson E. O. gamla klang och jubeltid. En Uppsalarsapsodi. Stockholm: Carl Rehnskogs förlag; 1940.
7. Mann T. *Bergtagen*. Översättning av Karin Boye. Stockholm: Albert Bonniers förlag; 2001.